

Angst, identiteit en de ruimte

AUTEURS Bruno Meeus, Sarah Meys & Nick Schuermans

FOTOGRAFIE Bruno Meeus

Zeker nu populisten als Filip Dewinter en Geert Wilders teren op een brede maatschappelijke onderstroom van angst en xenofobie, moeten we ons afvragen of Roosevelt geen gelijk had toen hij zei dat het enige waar we echt bang voor moeten zijn de angst zelf is.

Elke dag pendelen maar liefst tweehonderdduizend Vlamingen naar Brussel. Voor hen wordt de stad herleid tot zijn functie van 'gebruikersstad'. Dat ze daar ook kunnen wonen, komt niet bij hen op. Velen onder hen zeggen zelfs dat ze niet meer naar Brussel zouden gaan als ze er niet zouden werken. Anderen zouden enkel nog overdag gaan, en dan alleen om te winkelen. De hoofdoorzaak van hun afkeer voor de hoofdstad van Europa is angst. Voor veel pendelaars is Brussel een vieze, vuile en bevreemdende stad die ze zoveel mogelijk proberen te vermijden. In een onderzoek naar onveiligheidsgevoelens bij werkforenzen in Wezemaal, een dorp langs de Belgische autosnelweg, vertelde iemand bijvoorbeeld: "Ik werk in het zuiden van Brussel. Dat is heel rustig en mooi tijdens de werkuren, maar om vijf uur stroomt dat instituut leeg en komen daar de hoertjes van de Louizalaan en de drugsdealers. Het is dan gevaarlijk tot en met." Een andere pendelaar was op zijn hoede als hij zijn familie bezocht bij het Brusselse Noordstation: "Als we daar op bezoek gingen, ging ik wel zeven keer naar mijn auto kijken om te zien of ze niets deden."

Ook jongeren zijn bang voor Brussel. Aan de Europese Hogeschool Brussel studeren bijna vierduizend studenten. Veel van hen pendelen elke dag van de suburbane rand naar de hoofdstad. Van de zeshonderd studenten die zich aan de Brusselse hogeschool als uitwonend hebben aangemeld, verblijft bijna de helft in Leuven, dat een half uur verder ligt met de trein. De redenen daarvoor zijn divers. In vergelijking met Brussel heeft Leuven een uitgebreider studentenleven, zo wordt gezegd, en de kamers zijn er ook wat goedkoper. Maar het grootste bezwaar om in Brussel op kamers te gaan, is de onveiligheid. Studenten die toch een kamer huren in Brussel, stellen hun beeld van de stad

echter snel bij. "Toen ik nog in het middelbaar zat, had ik altijd een beetje schrik om naar Brussel te gaan, maar nu merk ik dat hier van alles te beleven valt", zei één van hen. "In het begin durfden we niet buiten te komen", gaf iemand anders toe, "maar nu hebben we absoluut geen probleem om ons in de stad te gaan amuseren."

In het begin durfden we niet buiten te komen.

Geen racisme maar angst?

Om angst op bepaalde plaatsen te verklaren, bestaan er verschillende theorieën. Zo vertrekken criminologen dikwijls van de hypothese dat onveiligheidsgevoelens direct gerelateerd zijn aan de aanwezigheid van misdaad of aan de informatie die hierover circuleert. In hun ogen loopt de geografie van angst samen met de geografie van criminaliteit. Ze gaan ervan uit dat misdaadstatistiek een goede maatstaf zijn om onveiligheidsgevoelens te voorspellen en dat het tegengaan van criminaliteit de eerste prioriteit moet zijn in de strijd tegen onveiligheidsgevoelens.

Binnen architectuur en planologie wordt veel belang gehecht aan de invloed die bepaalde kenmerken van de bebouwde omgeving hebben op onveiligheidsgevoelens. Stedenbouwkundigen en planners benadrukken bijvoorbeeld graag dat mensen doorgaans meer angst hebben in slecht verlichte steegjes dan op goed verlichte boulevards. Velen onder hen nemen dan ook aan dat angst 'weggepland' kan worden door de straatverlichting te verbeteren of bewakingscamera's op te hangen. Sociologische en antropologische stemmen richten zich op hun beurt niet zozeer op de fysieke aspecten van ruimte, maar op de sociale relaties in een buurt. Zo veronderstellen ze dat gevoelens van onveiligheid en angst samenhangen met een verslechterde binding met de buurt, de erosie van het gemeenschapsleven of de neergang van de sociale controle.

Geografen als Pete Shirlow en Rachel Pain wijzen er op dat deze drie theorieën interessante inzichten opleveren, maar dat ze voorbijgaan aan de sociale structuren en de machtsrelaties waarin misdadigers, slachtoffers van misdaad en personen met onveiligheidsgevoelens zitten. Zij benadrukken dat studies naar angst geplaatst moeten worden in een breder kader van machtsrelaties die vervlochten zijn met sociale identiteiten. In dit verklaringsmodel staan criminaliteitscijfers, kenmerken van de bebouwde omgeving en sociale relaties binnen een buurt niet meer centraal, maar de sociale en culturele constructie van de ruimte, de emoties die mensen met plaatsen in verband brengen en de manier waarop deze ingebed zitten in sociale machtsverhoudingen. Dit wil zeggen dat de angst voor Brussel niet enkel begrepen moet worden vanuit het perspectief dat ontmoetingen met onbekenden talrijker zijn in grote steden, dat er meer donkere hoekjes zijn en dat je er een groter risico loopt om het slachtoffer van misdaad te worden. In het onderzoek naar onveiligheidsgevoelens dat hierboven is aangehaald, werd angst in de stad zelfs zelden of nooit gekaderd in een discours van een verloederde fysieke omgeving of een verhoogde kans op slachtofferschap. De antistedelijke houding van vele suburbane Vlamingen bleek voor een groot stuk ingegeven door hun angst voor 'andersheid' in het algemeen en voor allochtonen in het bijzonder. Zo bekende een zestienjarige jongen dat hij nog nooit alleen in Brussel was geweest. "Daar zijn veel Marokkanen en Turken en zo. Ik zou er niet graag alleen achtergelaten worden, zeker niet 's avonds," zei hij. Voor veel geïnterviewden is de stad, of delen ervan, duidelijk verbonden met de aanwezigheid van 'vreemdelingen', zelfs in die mate dat hun denkbeelden over Brussel enkel nog 'vreemdelingen' bevatten. Hun verbeelde stad is zo 'bruin' en 'zwart' dat een autochtoon er zich wel een 'vreemdeling' moet voelen: "Tijdens schoolreis zaten wij daar in Brussel in de metro, en daar zaten zo veel negers en Marokkanen. Die vriend komt ook uit Mechelen, dus die was al racistisch. In ene keer zegt hij zo tegen mij, maar echt keiluid: 'Ik voel mij hier echt een vreemdeling.'"

Internationale studies wijzen uit dat de angst voor 'vreemdelingen' het grootst is bij mensen die het meest bevooroordeeld of het meest racistisch zijn. Ook het vermijden van 'zwarte' buurten blijkt samen te hangen met de mate van racisme. De gevoelens van onveiligheid die de geïnterviewden in Brussel ervoeren kunnen niet los gezien worden van het feit dat inwoners van gemeentes met weinig 'vreemdelingen' algemeen gesproken hoger scoren op de 'racisme-index' dan die van gemeentes met veel 'vreemdelingen'.

Hierbij kun je de vraag stellen of dit vermijdingsgedrag het racisme niet in stand houdt? Is contact met allochtonen niet noodzakelijk om vastgeroeste opvattingen te doorprikken? Is het niet gemakkelijker om racistisch te zijn als je nooit de kans krijgt je eigen stereotypes in vraag te stellen? Wil dit zeggen dat racisme niet alleen leidt tot angst, maar dat angst ook leidt tot racisme?

Door deze vragen te stellen komt een interessante driehoeksverhouding tussen angst, identiteit en de ruimte bloot te liggen. Gevoelens van angst worden duidelijk niet alleen bepaald door identiteitsdragers en de machtsverhoudingen die daarmee gepaard gaan. Onveiligheidsgevoelens zijn medebepalend voor de instandhouding van sociale structuren van in- en uitsluiting. Niet alleen gevoelens van onzekerheid

en ongerustheid zijn van invloed op het gedrag individuen, ook de kenmerken van de ruimte zijn belangrijk bij de ontwikkeling dit soort gevoelens bij mensen. Hierbij benadrukken we dat we de geografie van misdaad belangrijk vinden, maar dat we de focus in dit themanummer van AGORA willen leggen op de sociale en culturele constructie van de ruimte. Als je de onveiligheidsgevoelens van suburbane en rurale Vlamingen in Brussel wil begrijpen, volstaat het immers niet om een blik te werpen op de misdaadstatistieken of het zwerfvuil in het straatbeeld. Stereotype beelden over plaatsen, mensen en de wisselwerking daartussen, zijn minstens even belangrijk.

Misdaadstatistieken volstaan niet, stereotype beelden over plaatsen en mensen zijn even belangrijk.

Inhoud van dit themanummer

In de sociale en culturele geografie was David Sibley één van de eersten die zich focuste op de driehoeksverhouding tussen angst, identiteit en ruimte. We zijn dan ook vereerd dat hij inging op onze vraag om geïnterviewd te worden. In het interview legt hij uit dat gevoelens van onveiligheid, onzekerheid en ongerustheid verbonden moeten worden met de vorming van sociale groepen en met de segregatie van de ruimte. In zijn zienswijze, die voornamelijk steunt op psychoanalytische theorieën, vloeit angst voort uit de schending van grenzen.

In het volgende artikel werken geografen Roos Pijpers en Henk Van Houtum deze psychoanalytische ideeën verder uit. Net zoals David Sibley benadrukken zij dat de constructie van een sociale identiteit doorgaans gepaard gaat met de opbouw van een comfortzone en een drempelvrees voor de wereld daarbuiten. De auteurs tonen aan dat dit niet alleen noodlottige gevolgen heeft voor degenen aan de overkant van de grens, maar het kan ook beklappend werken voor degenen die

zich binnen de grenzen van de gemeenschap bevinden.

Na deze twee bijdrages volgt een methodologisch artikel van criminologe Gabry Vanderveen, hierin maakt zij duidelijk waarom onderzoek naar de wisselwerking tussen angst, identiteit en ruimte gebaseerd moet zijn op kwalitatief onderzoek. Ze toont aan dat mensen bij de beantwoording van vragenlijsten reageren op bepaalde woorden - zoals onveiligheid, graffiti en hangjongeren - maar dat we nauwelijks weten welke beelden deze woorden oproepen.

De vier casestudies die volgen, behandelen verschillende vormen van angst op uiteenlopende manieren. In de eerste twee teksten gaan de auteurs bijvoorbeeld in op angst bij het uitgaan. Maar terwijl Linda Sandberg het heeft over de specifieke bedreiging van een serieverkrachter in een stadje in het noorden van Zweden, behandelen Irina Van Aalst, Tim Schwanen en Frank de Beer een brede waaier van onveiligheidsgevoelens op en rond het Caterplein in Apeldoorn. Beide artikelen laten zien dat angst niet alleen gevolgen heeft voor vrouwen, maar ook voor mannen. En dat stereotypes over autochtonen en allochtonen bepalen wie vermoedelijk kwetsbaar is en wie potentieel gevaarlijk. Sandberg benadrukt daarbij dat het klakkeloos aannemen van deze stereotypes, ook al is dat uit angst voor een aanranding, de vastgeroeste opvattingen over gender en afkomst alleen maar reproduceert.

Sarah Smiley gooit het over een andere boeg. In haar onderzoek naar angst bij expats in Dar es Salaam, de grootste stad van Tanzania, focust ze zich meer op klasse en huidskleur en minder op gender. Ze vergelijkt de onveiligheidsgevoelens van expats met die van de lokale bevolking. Uit die vergelijking blijkt dat westerlingen die tijdelijk in de grootste stad van Tanzania verblijven zich veel meer afschermen dan de Afrikanen die er al heel hun leven wonen. Zij hebben dan ook het geld om private beveiligingsagenten in te huren en om hun leven te beperken tot één bepaalde buurt waar winkels hogere prijzen vragen dan in de rest van de stad. Voor Smiley is deze zelfgekozen uitsluiting significant omdat ze betekenisvolle interactie tussen verschillende groepen mensen onmogelijk maakt.

David Hamers en Kersten Nabielek richten zich in hun artikel op de

groeïende populariteit van afgesloten woondomeinen in Nederland. De auteurs betogen dat het verlangen om naar zo'n afgesloten woondomein te verhuizen gebaseerd is op angst. Ze benadrukken echter dat deze angst veel meer gezien moet worden als een gevoel van onzekerheid, dan als angst voor misdaad.

Ondanks de diversiteit aan onderwerpen en de verscheidenheid aan casestudies, ligt de focus in elk artikel van dit themanummer op de driehoeksverhouding tussen angst, identiteit en de ruimte. Uiteindelijk zou het duidelijk moeten zijn dat de drie begrippen hierbij zeer breed geïnterpreteerd moeten worden. Angst kan bijvoorbeeld zeer eng opgevat worden als een angst voor een verkrachting, een overval of een inbraak. Deze angst, zo beklemtoonden praktisch alle auteurs, kan echter niet losgekoppeld worden van een breder gevoel van onveiligheid, onzekerheid en ongerustheid dat samenhangt met de afbakening van gemeenschappen, identiteiten en comfortzones. Sibley wees er op dat de ruimte hierbij een belangrijke rol speelt. De casestudies tonen aan dat dit het geval is op verschillende schaalniveaus: van het huis met een bewaker van Smiley naar de afgesloten woonomgevingen van Hamers en Nabielek tot de binnengrenzen van de Europese Unie bij Pijpers en Van Houtum.

Net zoals de ruimte niet beperkt kan worden tot één enkele schaal, kunnen sociale identiteiten ook niet verengd worden tot één enkele identiteitsdrager. Vanderveen laat zien dat sociale identiteiten complex zijn en dat verschillende identiteitsdragers samen een rol spelen bij het ontstaan van onveiligheidsgevoelens. Volgens haar komt dit door de wisselwerking die bestaat tussen leeftijd, afkomst en angst voor hangjongeren. Smiley toont op haar beurt dat dit ook te maken heeft met de interactie tussen angst, ras en klasse.

Wat in het themanummer te weinig aan bod komt is de stem van de 'outsider': de allochtoon, hangjongere, 'vreemdeling', voor wie de 'insiders' bang zijn. Door ook te luisteren naar hen die gevreesd worden, komt de nadruk waarschijnlijk sterker te liggen op de onrechtvaardige uitsluiting die onvermijdelijk samengaat met het bestrijden van gevoelens van onveiligheid.

Een andere vraag die grotendeels onbeantwoord blijft in dit nummer, is de vraag naar alternatieven. Wat kunnen we doen om angst tegen te gaan? Hoe kunnen we de ruimte beter plannen om gevoelens van onveiligheid te vermijden? In het artikel van Irina Van Aalst, Tim Schwanen en Frank de Beer wordt een eerste aanzet gedaan om deze vragen te beantwoorden. In hun besluit stellen zij dat onveiligheidsgevoelens niet alleen bestreden kunnen worden met een fysisch deterministische aanpak die gericht is op zero-tolerance: verhoogd cameratoezicht en een verbeterde straatverlichting. Omdat vooroordelen zo belangrijk zijn, pleiten zij voor een meer sociale aanpak die mensen ook bewust maakt van hun stereotypes en van stigmatisering. Wij zijn benieuwd hoe dit precies uitgewerkt zou kunnen worden. Heeft David Sibley immers geen gelijk wanneer hij stelt dat de gedachte dat je een veilige omgeving kan creëren door jezelf van andere mensen te distantiëren een illusie is, omdat zij door het gebrek aan interactie nog meer als een bedreiging zal overkomen?

Bruno Meeus (Bruno.Meeus@ees.kuleuven.be), Sarah Meys (Sarah.Meys@ees.kuleuven.be) en Nick Schuermans (Nick.

Schuermans@ees.kuleuven.be) zijn doctoraatsstudenten verbonden aan de Afdeling Sociale en Economische Geografie van het Departement Aard- en Omgevingswetenschappen van de Katholieke Universiteit Leuven. Alle drie zijn ze ook redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

- Devriendt, L., Meeus, B. & Schuermans, N. (2006) De gebruikersstad. *Agora* 22, nr. 4, pp; 4-6.
- Droeven, V. (2005) Jongeren leren stad kennen op Dag van de Student. *Het Nieuwsblad* 20 oktober 2005.
- Hale, C. (1996) Fear of crime; A review of the literature. *International Review of Victimology* 4, nr. 1, pp. 79-150.
- Kesteloot, C. & De Maesschalck, F. (2001) Anti-urbanism in Flanders: the political and social consequences of a spatial class struggle strategy. *Belgeo* 2001 nr. 1-2, pp. 41-62.
- Pain, R. (2000) Place, social relations and the fear of crime: a review. *Progress in Human Geography* 24, nr. 3, pp. 365-387.
- Pain, R. & Smith, S.J. (2008) Fear: Critical geopolitics and everyday life. Aldershot: Ashgate.
- Schuermans, N. & De Maesschalck, F. (2007) Extreem-rechts, ethnocentrisme en onveiligheidsgevoelens op het Vlaamse platteland. *Ruimte en Planning* 27, nr. 2, pp. 10-27.
- Shirlow, P. & Pain, R. (2003) The geographies and politics of fear. *Capital & Class* 80, pp. 15-26
- Van Hulle, J. (2006) Studeren in Brussel, op kamers in Leuven. *De Standaard* 13 februari 2006.